

О. О. Свіжа,
здобувач кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права

УДК 347.6

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ВЛАШТУВАННІ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, У ДИТЯЧИЙ БУДИНОК СІМЕЙНОГО ТИПУ

Проаналізовано наукові погляди на визначення сімейних правовідносин, їх правову природу та галузеву приналежність. Наводиться власне визначення сімейних правовідносин, що виникають при влаштуванні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячий будинок сімейного типу, та їх характерних ознак з-поміж інших видів правовідносин.

Ключові слова: дитячий будинок сімейного типу, сімейні правовідносини, сімейні відносини, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Турбота про дітей, всебічна охорона їх прав та інтересів є найважливішим принципом охорони дитинства, закріпленим у чинному законодавстві. Щоб принцип був дієвим, необхідно створити механізм його реалізації, закріплений у нормах права. У свою чергу, щоб норми права реально працювали на практиці, необхідна система гарантій, що дозволяють реалізувати нормальне правове регулювання: правових, соціальних, економічних, політичних тощо.

Системна криза, в стані якої Україна знаходиться вже декілька років, призвела до зниження рівня життя населення і відповідно до масових порушень прав дітей. У значній мірі були зруйновані основні механізми захисту прав дітей, величезна кількість з яких знаходиться поза сферою турботи держави. Ці негативні наслідки зумовили появу значної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в нашій країні.

У сімейному праві України існує низка інститутів, що мають на меті забезпечення охорони інтересів неповнолітніх дітей, особливе місце серед них належить дитячому будинку сімейного типу (далі — ДБСТ).

Аналіз правовідносин, що виникають у результаті влаштування дітей у ДБСТ, дозволяє стверджувати про можливість створення справді сімейних відносин між батьками-вихователями та вихованцями. А значення сімейного виховання, особливо в перші роки життя дитини, важко переоцінити, оскільки йому належить провідна роль у формуванні особистості. Таким чином, ДБСТ є видом сімейного виховання, що відрізняє його від влаштування у дитячі виховні та медичні заклади.

На сьогодні Національна стратегія профілактики соціального сирітства, розроблена Міністерством соціальної політики України спільно з Дитячим фондом ООН (ЮШСЕФ), профільними громадськими організаціями, Уповноваженим Президента України з прав дитини, спрямована на перехід від інтернатної форми виховання до сімейної: або прийомні родини або дитячі будинки сімейного типу.

Вдосконалення існуючої системи влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, спрямоване на забезпечення та гармонізацію інтересів дитини та особи,

яка взяла її на виховання, є одним з найактуальніших завдань реформування сучасного законодавства, адже останнє в цій сфері правовідносин має загальний характер, деякі нормативні акти суперечать один одному, у них не завжди містяться відповіді на виникаючі питання практики, що не сприяє ефективності їх застосування та вирішенню завдань, які стоять перед суспільством. Тому, в першу чергу, Сімейний кодекс України (далі — СК України), Постанова Кабінету Міністрів України від “Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу” потребує доповнення і змін. *Зокрема* законодавчо не сформована система видів сімейних правовідносин, що виникають при влаштуванні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячий будинок сімейного типу, не врегульована низка змістовно-принципових положень, що стосуються дитячих будинків сімейного типу як виду влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Викладені обставини, а також необхідність подальшого вдосконалення законодавства, що регулює сімейні види влаштування, визначають актуальність наукового дослідження, його теоретичну і практичну значимість.

Подібні дослідження у юридичній літературі були зроблені В. Ю. Москалюк (Євко) (досліджено цивільно-правові відносини, що виникають при влаштуванні дітей у ДБСТ) [1, с. 24], І. В. Пешчу (прирівняно відносини у ДБСТ як соціальному інституті до біологічної сім’ї) [2], О. І. Карпенко (проаналізовано концепції розвитку українського суспільства щодо державної політики захисту дитинства у ДБСТ та зроблено висновок про те, що відносини у ДБСТ є сімейними) [3], Ю. Ю. Черновалюк (проаналізовано батьківські правовідносини та відносини, які виникають між батьками-вихователями та вихованцями дитячого будинку сімейного типу) [4] та ін.

Проте прогалини у правовому регулюванні сімейних правовідносин, що виникають при створенні ДБСТ, зумовлюють необхідність їх всебічного наукового дослідження. На жаль, сьогодні в Україні не існує комплексного дослідження поняття, ознак та видів сімейних правовідносин, що виникають при влаштуванні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячий будинок сімейного типу. Ми ж спробуємо визначити правову природу цих правовідносин, їх характерні ознаки, що є метою нашої статті. Новизна цієї статті полягає у системному підході до визначення сімейних правовідносин, що виникають при влаштуванні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячий будинок сімейного типу, їх характерних ознак з-поміж інших видів правовідносин (цивільних, адміністративних тощо).

Однією з центральних правових категорій у загальній теорії права є “сімейні правовідносини”. Загальнотеоретичному визначенню сімейних правовідносин присвятили свої наукові праці такі відомі науковці, як Є. М. Ворожейкін, В. С. Гопанчук, І. В. Жилінкова, Г. К. Матвеев, В. О. Рясенцев, Ю. С. Червоний, Я. М. Шевченко та інші.

Незважаючи на численні наукові пошуки щодо визначення поняття сімейних правовідносин, їх правової природи, до цього часу науковці не сформували єдиного погляду на окреслене питання. Відсутність комплексного підходу до розуміння сімейних правовідносин у загальнотеоретичному плані вплинуло і на стан розробленості вказаного питання. Так, Р. О. Халфіна розуміє сімейні правовідносини як суспільні відносини, врегульовані нормами сімейного права, що виникають зі шлюбу, родинності, усиновлення чи іншої форми влаштування дітей, що залишилися без піклування батьків, Є. М. Ворожейкін — як результат, наслідок врегулювання фактичних сімейних відносин нормами сімейного права. О. М. Нечаєва зазначає, що предметом регулювання сімейного права є не просто сімейні відносини, а підвладні сімейному законодавству сімейні відносини, учасники яких є носіями (суб’єктами) певних прав і обов’язків. У свою чергу, В. М. Протасов акцентує увагу на тому, що сімейними правовідносинами є система, елементами якої є їх суб’єкти, а юридичні права й обов’язки виступають як властивості суб’єктів, надані їм нормами права.

Науковець В. А. Ватрас робить висновок про те, що сімейними правовідносинами є конкретний сімейно-правовий зв'язок, який базується на шлюбі, родинності, усиновленні та інших підставах, передбачених у законі, що виникає між його суб'єктами, які наділені суб'єктивними правами і юридичними обов'язками, передбаченими нормами сімейного права [5, с. 40].

Перш ніж звернутися до визначення системи сімейних правовідносин слід з'ясувати їх правову природу та зміст. Серед науковців немає єдиного погляду на природу сімейних правовідносин: сімейні правовідносини або не виділяються в окремий різновид правових відносин (і окрему самостійну галузь права) або ж доводиться протилежне — самостійність сімейних правовідносин.

Так, наприклад, Е. М. Ворожейкін як ключову особливість сімейних правовідносин виділяє їх довірливо-особистісний характер, а Е. А. Корольов, І. М. Кузнецова та ін. посилаються на велику роль норм моралі в регулюванні сімейних відносин і переважання особистих немайнових відносин над майновими [6, с. 4].

Протилежної точки зору дотримуються інші вчені, які вважають, що особисті відносини, як правило, знаходяться поза сферою правового регулювання, юридичний елемент необхідний тільки в сфері майнових відносин членів сім'ї. Так, наприклад, Н. Д. Єгоров зазначає, що суттєвої різниці між предметом сімейного та цивільного права виявити неможливо [7, с. 18]. Аналогічно вважає і А. П. Сергєєв, відзначаючи, що суспільні відносини, які хоча і називаються сімейними, по своїй суті є різновидом відносин, що входять у предмет цивільного права [8, с. 276]. Таким чином, прихильники цієї концепції вважають, що сімейне право, як і цивільне право, переважно регулює майнові відносини, оскільки вони краще піддаються правовому регулюванню, а значить сімейні правовідносини є тотожними цивільним.

Справді, дві категорії правових відносин найбільш близько подібні одна до одної: цивільні та сімейні, особливо схожі за деякими суб'єктивними й об'єктивними ознаками, адже і ті, й інші можливі як відносини між громадянами, в своїй основі можуть мати як майнові, так і немайнові блага. Але схожість цих правовідносин лише зовнішня. Без особистих (особисто-довірчих) відносин не може існувати інститут сім'ї. Наявні два різновиди суспільних відносин, кожен з яких існує як самостійна категорія, адже по-перше, сімейне законодавство в нашій країні з самого початку існування сімейного права розвивалося як самостійна галузь. Так, наприклад, у ст. 2 Цивільного кодексу УРСР від 18 липня 1963 р. було зазначено, що сімейні відносини регулюються лише сімейним законодавством.

По-друге, суспільні відносини, врегульовані нормами сімейного права, переважно складаються на підставі кровноспоріднених зв'язків. Особисті відносини осіб у сфері сімейного права є головними, переважаючими. Саме про це йде мова у СК України (ст.ст. 7, 8) — сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства. Якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані цим Кодексом, вони регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин.

Крім того, послідовний аналіз ст.ст. 7–8 СК України дозволяє зробити висновок про те, що сімейні правовідносини — особливий вид правовідносин, цивільне законодавство до яких застосовується субсидіарно. Доречною щодо цього є думка Л. М. Пчелінцевої в тому, що підстави застосування цивільного законодавства до сімейних відносин пов'язані з посиленням договірних засад у сімейному праві [9, с. 25].

Про відмінність цивільних і сімейних правовідносин свідчить і той факт, що виникненню сімейних правовідносин, на відміну від цивільних, не може передувати один акт, наприклад, укладення договору купівлі-продажу, міни, оренди в цивільному праві, адже неможливо створити сім'ю укладенням шлюбу, вихованням

дітей як одиничною дією. Так, цільовий характер сімейних правовідносин обов'язково передбачає тривалість у взаєминах учасників цих правовідносин. Таким чином, українське законодавство розглядає сімейні правовідносини як особливий вид правовідносин, які слід відрізняти від цивільних.

У той же час необхідно чітко розмежовувати сімейні та цивільні правовідносини. Як зазначає Е. М. Ворожейкін, сімейні правові відносини мають у своїй основі певне коло фактичних суспільних відносин [10, с. 4]. Властивості цих фактичних суспільних відносин, переходячи до складу правових, і набувають специфічні якості. Проте сімейні правовідносини — результат, наслідок врегулювання таких фактичних суспільних відносин нормами сімейного права. У випадку врегулювання нормами інших галузей права взаємин між тими ж суб'єктами сімейних правовідносин не виникає.

Необхідно відрізняти сімейні правовідносини і від суміжних адміністративних (публічних) правовідносин, а саме зі складу норм регулювання сімейного законодавства виключаються питання, пов'язані з реєстрацією актів цивільного стану: народження, укладення шлюбу, усиновлення (удочеріння), укладення договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу, а також загальні положення провадження їх реєстрації органами РАЦСУ, порядку виправлення, анулювання та відновлення записів актів громадянського стану. Адміністративно-правові норми з цих питань кодифіковані в окремому законодавчому акті — Законі України “Про державну реєстрацію актів цивільного стану” від 1 липня 2010 р. [11].

Отже, виходячи із положень ст.ст. 7–8 СК України, під сімейними правовідносинами слід розуміти суспільні відносини, врегульовані нормами сімейного законодавства. Однак, на думку автора, не зовсім правильним буде таке визначення сімейних правовідносин.

Так, існують відмінності власне сімейних правовідносин і правовідносин, врегульованих нормами сімейного законодавства, в першу чергу СК України. Сімейні правовідносини в їх точному значенні — це ті правовідносини, які підпадають під дію сімейно-правового регулювання між членами сім'ї у соціологічному її розумінні, а також між родичами першого та другого ступеня споріднення [8, с. 276]. Також СК України регулює також і інші правовідносини, які подібні до попередніх, але інші за своєю правовою природою. У таких відносинах, як правило, сторонами виступають публічні утворення. Так, факт смерті батьків дитини породжує виникнення правовідносин з приводу її влаштування, в межах якого відповідні органи місцевого самоврядування та державної влади здійснюють дії по влаштуванню дитини. Це правовідношення є організаційним і має адміністративно-правовий характер [12, с. 25].

Необхідно також з'ясувати зміст понять “сімейні правовідносини” та “сімейні відносини”. Остання категорія набагато ширша, тому включає в себе не тільки відносини членів сім'ї, врегульовані нормами права (сімейного права), але і відносини між названими суб'єктами, які не регулюються законом, а регулюються моральними засадами, традиціями, звичаями. Виходячи з вищевикладеного, дослідивши правову природу сімейних правовідносин, які складають самостійну відокремлену галузь права — сімейне, можна стверджувати, що під сімейно-правовими відносинами, що виникають при влаштуванні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у ДБСТ, слід розуміти правовий зв'язок, що виникає між батьками-вихователями та дітьми-вихованцями, врегульований СК України, іншими нормативно-правовими актами, безпосереднім змістом якого є права та обов'язки суб'єктів цих правовідносин, об'єм яких конкретизується у нормах СК України, інших нормативно-правових актах, які регулюють ті чи інші правові відносини за допомогою дозвольно-імперативного методу. Елементами цих сімейних правовідносин є суб'єкти, об'єкти, суб'єктивні сімейні права та обов'язки.

Об'єднує всю систему сімейних правовідносин у ДБСТ мета, задля досягнення якої вони виникають. Такою метою законодавець вважає забезпечення належних

умов для виховання в сімейному оточенні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [13].

Для сімейних правовідносин, що виникають при влаштуванні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у ДБСТ, порівняно з іншими видами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, притаманні такі ознаки:

1) особливий конкретно визначений законом суб'єктний склад — батьки-вихователі та діти-вихованці (у кількості не менше п'яти і не більше десяти), яких закон наділяє сімейними правами та покладає на них сімейні обов'язки;

2) тривалий характер (існують протягом перебування у дітей-вихованців у ДБСТ до досягнення ними 18-річного віку, а в разі продовження навчання у професійно-технічному, вищому навчальному закладі I–IV рівня акредитації — до його закінчення, але не пізніше досягнення ними 23-річного віку та може функціонувати і після досягнення батьками — вихователями пенсійного віку, але не більше ніж протягом п'яти років);

3) невідчужуваність прав та обов'язків учасників правовідносин (повноваження батьків-вихователів не можуть бути передані іншим особам);

4) можливість суб'єктів цих правовідносин виступати учасниками одразу кількох сімейних правовідносин (майнових, немайнових тощо);

5) підставою виникнення сімейних правовідносин у ДБСТ є специфічні юридичні факти, тобто конкретні життєві обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення сімейних правовідносин (письмова заява подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі про бажання взяти для виховання та спільне проживання в сім'ю дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; рішення про створення дитячого будинку сімейного типу районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого комітету міської ради; позитивні результати навчання батьків-вихователів; подання відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; письмовий висновок відповідного відділу у справах сім'ї та молоді про наявність умов для створення ДБСТ; наявність у дитини статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування);

6) специфічні санкції, які застосовуються до батьків-вихователів та спрямовуються на захист прав та інтересів дітей-сиріт (наприклад, дострокове розірвання договору про організацію діяльності ДБСТ);

7) перевага загальнообов'язкових правил поведінки (приписів), що мають імперативний характер;

8) наявність спеціального нормативно-правового акта, що регулює сімейні відносини у ДБСТ — Положення про дитячий будинок сімейного типу, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564 (хоча згідно зі ст. 92 Конституції України основи соціального захисту, засади охорони дитинства та виховання визначаються виключно законами України).

Таким чином, на сьогодні виникає потреба в комплексному дослідженні сімейних правовідносин, що виникають при влаштуванні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячий будинок сімейного типу, їх характерних ознак з-поміж інших правовідносин, оскільки розвиток суспільних відносин, істотні зміни у чинному законодавстві України вимагають переосмислення уже сформованих поглядів та зумовлюють необхідність формування власного бачення цієї категорії в сучасній юридичній науці. На думку автора, виходячи з вищевикладеного, дослідивши правову природу сімейних правовідносин, можна стверджувати, що під сімейно-правовими відносинами, що виникають при влаштуванні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у ДБСТ, слід розуміти правовий зв'язок, що виникає між батьками-вихователями та дітьми-вихованцями, врегульований СК України, іншими нормативно-правовими актами, безпосереднім змістом якого є права та обов'язки суб'єктів цих правовідносин, об'єм

яких конкретизується у нормах СК України, інших нормативно-правових актах, які регулюють ті чи інші правові відносини за допомогою дозвільно-імперативного методу.

Список використаних джерел

1. Москалюк, В. Ю. Дитячий будинок сімейного типу як форма улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування (цивільно-правовий аспект) [Текст] : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Москалюк Вікторія Юріївна. — Х., 2003. — 214 арк.
2. Пеша І. В. Дитячі будинки сімейного типу в системі захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Електронний ресурс] / І. В. Пеша [Електронний ресурс] Асоціація — Моя Родина. — URL : <http://moja-rodyna.org.ua/articles/97-zaxist-prav-ta-interesiv/400-dbst-v-systemi-zahysty-ditey-syrit-ta-ditey-pozbavlenyh-batkivskogo-piklyvannia.html>.
3. Карпенко, О. І. Сімейні форми утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми правового реформування [Текст] / О. Карпенко // Право України. — 2001. — № 3. — С. 79–81.
4. Черновалюк Ю. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу [Текст] [у 2-х кн.] / Ю. Черновалюк, А. Прихожан, Н. Толстих — К. : Істина, 2006. — Книга 1. — 220 с.
5. Ватрас, В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин [Текст] : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ватрас Володимир Антонович. — К., 2008. — 227 арк.
6. Кузнецов, В. Ф. Проблемы применения Семейного кодекса. Комментарий законодательства [Текст] / В. Ф. Кузнецов, О. В. Кузнецова. — Челябинск : ЦИКН, 1999. — 65 с.
7. Антокольская, М. В. Семейное право [Текст] : [учебн.] / М. В. Антокольская. — М. : Юрист, 1996. — 247 с.
8. Гражданское право [Текст] : [учебн.] / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М. : Проспект, 2001. — Том 3. — 367 с.
9. Пчелинцева, Л. М. Семейное право России [Текст] / Л. М. Пчелинцева. — М. : Юристь, 2002. — 336 с.
10. Ворожейкин, Е. М. Семейное право — как самостоятельная отрасль права [Текст] / Е. М. Ворожейкин // Советское государство и право. — 1967. — № 4. — С. 29–37.
11. Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 01.07.2010 р. № 2398-VI [Текст] // ВВР. — 2010. — № 38. — Ст. 509.
12. Михеева, Л. Ю. Опекa и попечительство: теория и практика [Текст] / Л. Ю. Михеева. — М. : Волтерс Клувер, 2004. — 368 с.
13. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу : постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 564 [Текст] // ОВУ. — 2002. — № 18. — Ст. 925.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 12 від 17 квітня 2013 року)*

Надійшла до редакції 18.04.2013

Свижа О. О. Понятие и признаки семейных правоотношений, возникающих при устройстве детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, в детский дом семейного типа

Проанализированы научные взгляды на определение семейных правоотношений, их правовую природу и отраслевую принадлежность. Приводится собственное определение семейных правоотношений, возникающих при устройстве детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения, в детский дом семейного типа, и их характерных признаков.

Ключевые слова: *детский дом семейного типа, семейные правоотношения, семейные отношения, устройство детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения.*

Svizha, O. O. Concept and Characteristics of Family Relationships Arising from the Placement of Orphans and Children Deprived of Parental Care in a Family-Type Orphanage

The article analyzes the scientific views on the definition of family relationships, their legal nature and branch of law. The own definition of family relationships arising from the placement of orphans and children deprived of parental care in a family-type house and their characteristic features from other types of relationships have been given.

Keywords: family-type house, family relationships, family relations, care for orphans and children deprived of parental care.

